

ЛЮДМИЛА АНАТОЛІВНА ПАРФЕНТІЙ,

кандидат економічних наук,
Харківський національний університет внутрішніх справ,
Сумська філія,
кафедра соціально-економічних дисциплін;
 <https://orcid.org/0000-0001-8896-4928>,
e-mail: l.a.mohylina@gmail.com

**СУДОВА ЕКОНОМІЧНА ЕКСПЕРТИЗА ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ
КОРУПЦІЙНИХ ЗЛОЧИНІВ**

Мета статті полягає в узагальненні та систематизації ключових особливостей і виявленні слабких місць процесу проведення судово-економічної експертизи при розслідуванні корупційних злочинів в Україні. Задля досягнення мети досліджено законодавче тлумачення поняття «корупційний злочин». Розраховано показники та проаналізовано динаміку і структуру облікованих корупційних кримінальних правопорушень в Україні у 2018–2022 рр. Досліджено сутність, процес виникнення та розвитку поняття судової економічної експертизи. Обґрунтовано роль і значення судово-економічної експертизи при розслідуванні корупційних злочинів. Систематизовано перелік основних документів – об'єктів дослідження та розкрито особливості проведення судово-економічної експертизи при розслідуванні конкретних корупційних правопорушень. Проаналізовано процедуру призначення та проведення судово-економічної експертизи в Україні та визначено її недоліки.

Ключові слова: корупція, корупційні злочини, спеціальні економічні знання, судово-економічна експертиза, судово-бухгалтерська експертиза.

Оригінальна стаття

ВСТУП. Протягом останніх років Україна зіткнулася з новими викликами та загрозами, пов'язаними з карантинними заходами, запровадженими як в Україні, так і в усьому світі внаслідок поширення коронавірусної хвороби COVID-19. Зараз наша держава піддається повномасштабній збройній агресії з боку російської федерації, тимчасово окуповано частину території України, запроваджено воєнний стан, тривають бойові дії, що, безперечно, матиме тяжкі наслідки для економіки України. Проте водночас на економічну безпеку України також здійснюють значний негативний вплив «хронічні», давно існуючі внутрішні проблеми, однією з яких є корупція. Протягом усього періоду незалежності України суспільству та економічній системі нашої держави завдавалася суттєва шкода процвітаючою системою корупцією.

Незважаючи на те, що в Україні вже давно проголошено курс на боротьбу з корупцією, ця проблема досі залишається актуальною та гострою. За даними Індексу сприйняття корупції 2021 року¹, Україна отримала 32 бали зі

100 можливих і посіла 122 місце зі 180 країн на рівні з африканською державою Есватіні (Свазіленд). На один бал нашу державу випереджають Замбія, Непал, Єгипет, Філіппіни та Алжир. Із-поміж сусідських держав Україна вище лише за російську федерацію, яка посіла 136 місце. Порівняно з 2020 р. позиція України знизилася: згідно з Індексом сприйняття корупції 2020 року² Україна посідала 117 місце. На думку керівництва Transparency International Ukraine, це зниження в межах похибки свідчить про період застою та затягування владою виконання багатьох важливих антикорупційних обіцянок.

Як зазначається у Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року³,

ukraine.org/news/bez-progresu-rezultat-ukrayiny-v-indeksi-spryjnyattya-koruptsiyi-2021/ (дата звернення: 02.11.2022).

² Індекс сприйняття корупції – 2020 // Transparency International Ukraine : сайт. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-spryjnyattya-koruptsiyi-2020/> (дата звернення: 02.11.2022).

³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 11 серпня 2021 року «Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року» : Указ Президента України від 11.08.2021 № 347/2021 // База даних (БД)

¹ Без прогресу – Україна в Індексі сприйняття корупції – 2021 // Transparency International Ukraine : сайт. 25.01.2022. URL: <https://ti->

корупція є однією з основних загроз у сфері інвестиційно-інноваційної безпеки. Також у сфері фінансової безпеки серед основних викликів і загроз визначено високий рівень тінізації економіки та поширення явища легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Як зазначає С. В. П'ясецька-Устич (2016), тіньова економіка та корупція є взаємопов'язаними та взаємообумовленими явищами, оскільки тіньова економіка сприяє зростанню масштабів корупції, яка, у свою чергу, є основою функціонування тіньової економіки. Крім того, корупція є одним з основних джерел доходів, одержаних злочинним шляхом, а також ключовим елементом для багатьох схем їх легалізації (відмивання).

Зважаючи на все вищезазначене, зростає необхідність здійснення конкретних антикорупційних кроків. Саме зараз дуже важливо не підривати зсередини економічну систему України ганебними корупційними діями, масштаби яких в умовах воєнного стану в певних сферах суспільного життя можуть зростати. Тому слід продовжувати боротьбу з корупцією в Україні, одним із напрямів якої є підвищення ефективності виявлення та розслідування корупційних злочинів.

При розслідуванні корупційних правопорушень найбільш ефективною процесуальною формою використання спеціальних знань є судово-економічна експертиза. Однак процедура проведення судової економічної експертизи в Україні не позбавлена недоліків, а при здійсненні в межах розслідування конкретних корупційних злочинів характеризується певними особливостями. Ці особливості, а також слабкі місця процесу судово-економічної експертизи обов'язково слід враховувати при застосуванні такої форми використання спеціальних знань під час розслідування корупційних правопорушень.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. *Мета* статті полягає в узагальненні та систематизації ключових особливостей, а також виявленні слабких місць судово-економічної експертизи при розслідуванні корупційних злочинів в Україні. Відповідно до сформульованої мети *завданнями* наукової статті є: дослідити законодавче тлумачення поняття «корупційний злочин»; проаналізувати динаміку і структуру облікованих корупційних кримінальних правопорушень в Україні у 2018–2022 рр.; дослі-

дити сутність, процес виникнення та розвитку поняття судової економічної експертизи; обґрунтувати роль і значення судово-економічної експертизи при розслідуванні корупційних злочинів; систематизувати перелік основних документів – об'єктів дослідження та розкрити особливості проведення судово-економічної експертизи при розслідуванні конкретних корупційних правопорушень; проаналізувати процедуру призначення і проведення судово-економічної експертизи в Україні та визначити її недоліки і слабкі місця.

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Відповідно до мети та завдань дослідження в роботі використано раціональну сукупність методів теорії пізнання. Дослідження базується на догматичному аналізі норм чинного законодавства, яке регулює проведення судово-економічної експертизи при розслідуванні корупційних правопорушень, що дозволило сформулювати й обґрунтувати певні теоретичні висновки і практичні рекомендації.

Для вирішення поставлених у роботі завдань використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Історико-правовий та формально-юридичний методи були застосовані при дослідженні законодавчого тлумачення поняття «корупційний злочин». За допомогою статистичних методів було розраховано показники та проаналізовано динаміку і структуру облікованих корупційних кримінальних правопорушень в Україні у 2018–2022 рр. Метод аналізу й історико-правовий метод було використано при дослідженні сутності, процесу виникнення та розвитку поняття судової економічної експертизи. Із застосуванням методу причинно-наслідкового аналізу було обґрунтовано роль і значення судово-економічної експертизи при розслідуванні корупційних злочинів. За допомогою методів систематизації та логічного узагальнення систематизовано перелік основних документів, ретельне дослідження яких судовим експертом є підґрунтям для виявлення корупційних дій. Аналогії, ситуаційний та формально-юридичний методи використовувалися під час дослідження особливостей проведення судово-економічної експертизи при розслідуванні конкретних корупційних правопорушень, визначених чинним законодавством України. Із застосуванням методів аналізу та синтезу було досліджено процедуру призначення і проведення судово-економічної експертизи в Україні та визначено її недоліки і слабкі місця.

«Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2021> (дата звернення: 02.11.2022).

Нормативну й емпіричну базу дослідження становлять нормативні акти, судові рішення, вітчизняна наукова література та публікації в періодичних виданнях, статистична інформація.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ДИСКУСІЯ. Поняття «корупційний злочин» в Україні вперше було введено в юридичну термінологію Законом України «Про Національне антикорупційне бюро України», відповідно до ч. 2 Перехідних положень якого ст. 45 Кримінального кодексу України було доповнено приміткою з переліком корупційних злочинів. Корупційними вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 Кримінального кодексу України у випадку їх учинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 210 «Нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням», 354 «Підкуп працівника підприємства, установи чи організації», 364 «Зловживання владою або службовим становищем», 364-1 «Зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», 365-2 «Зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги», 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою», 368-2 «Незаконне збагачення», 368-3 «Підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми», 368-4 «Підкуп особи, яка надає публічні послуги», 368-5 «Незаконне збагачення», 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі», 369-2 «Зловживання впливом». Кримінальними правопорушеннями, пов'язаними з корупцією, вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 366-2, 366-3 Кримінального кодексу України.

Розглянемо статистичну інформацію за 2018–2022 рр. щодо обліку корупційних правопорушень в Україні. За період з 2019 р. до листопада 2022 р. до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення¹, було

внесено 4374 записи за кримінальними правопорушеннями, зокрема у 2019 р. – 827, у 2020 р. – 985, у 2021 р. – 1397, у січні-жовтні 2022 р. – 1053.

Статистична інформація щодо облікованих корупційних кримінальних правопорушень у розрізі статей Кримінального кодексу України наведена в таблиці 1.

Загальна кількість облікованих корупційних кримінальних правопорушень у 2021 р. зросла на 2,8 % порівняно з відповідним показником у 2020 р. За 10 місяців 2022 р. значення цього показника становить трохи більше половини (58,2 %) минулорічного показника. Протягом 2018–2022 рр. найбільше кримінальних правопорушень обліковувалося за ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем» Кримінального кодексу України (48,3 % від загальної кількості у 2021 р., 41,2 % за період січень-жовтень 2022 р.) (рисунк 1). Іншими статтями, які становлять ліву частку облікованих корупційних правопорушень, є ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» та ст. 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі» Кримінального кодексу України (19,1 % та 19,3 % відповідно від загальної кількості облікованих корупційних кримінальних правопорушень у 2021 р.; 19,1 % та 27,5 % відповідно за 10 місяців 2022 р.). Варто зазначити, що значне зростання частки облікованих корупційних правопорушень за ст. 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі» Кримінального кодексу України з 19,3 % у 2021 р. до 27,5 % за 10 місяців 2022 р. зумовлене не збільшенням кількості таких правопорушень (навпаки, порівняно з попереднім роком їх кількість зменшилася на 17,1 %), а структурними зрушеннями. Суттєве скорочення кількості облікованих корупційних правопорушень за ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем» Кримінального кодексу України (на 50,3 % порівняно з 2021 р.), частка яких протягом аналізованого періоду була найбільшою, а також зменшення загальної кількості облікованих корупційних правопорушень (на 41,8 % порівняно з минулим роком) обумовили збільшення питомої ваги показника за ст. 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі» Кримінального кодексу України.

¹ Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення : сайт. URL: <https://corruptinfo.nazk.gov.ua/> (дата звернення: 02.11.2022).

Таблиця 1

Показники динаміки та структури облікованих корупційних кримінальних правопорушень в Україні у 2018–2022 рр.

Стаття ККУ	Рік													
	2018		2019			2020			2021			2022*		
	Кількість	Частка	Кількість	Частка	Темп приросту до 2018 р.	Кількість	Частка	Темп приросту до 2019 р.	Кількість	Частка	Темп приросту до 2020 р.	Кількість	Частка	Темп приросту до 2021 р.
Ст. 210	18	0,2	23	0,3	27,8	16	0,2	-30,4	17	0,2	6,3	4	0,1	-76,5
Ст. 354	34	0,4	67	0,8	97,1	33	0,4	-50,7	36	0,4	9,1	32	0,7	-11,1
Ст. 364	3589	47,1	4371	52,2	21,8	4060	51,0	-7,1	3955	48,3	-2,6	1965	41,2	-50,3
Ст. 364-1	244	3,2	261	3,1	7,0	265	3,3	1,5	266	3,3	0,4	99	2,1	-62,8
Ст. 365-2	308	4,0	472	5,6	53,2	379	4,8	-19,7	422	5,2	11,3	192	4,0	-54,5
Ст. 368	2189	28,7	1744	20,8	-20,3	1607	20,2	-7,9	1566	19,1	-2,6	909	19,1	-42,0
Ст. 368-3	66	0,9	68	0,8	3,0	33	0,4	-51,5	59	0,7	78,8	39	0,8	-33,9
Ст. 368-4	31	0,4	49	0,6	58,1	18	0,2	-63,3	19	0,2	5,6	15	0,3	-21,1
Ст. 368-2	73	1,0	5	0,1	-93,2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ст. 368-5	-	-	-	-	-	10	0,1	-	18	0,2	80	14	0,3	-22,2
Ст. 369	785	10,3	1121	13,4	42,8	1348	16,9	20,2	1577	19,3	17,0	1308	27,5	-17,1
Ст. 369-2	285	3,7	193	2,3	-32,3	193	2,4	0,0	249	3,0	29,0	188	3,9	-24,5
Разом	7 622	100,0	8 374	100,0	9,9	7 962	100,0	-4,9	8184	100,0	2,8	4765	100,0	-41,8

Примітка: * – дані за січень-жовтень 2022 року. Джерело: розраховано та складено автором за даними Офісу Генерального прокурора¹ та Національного агентства з питань запобігання корупції².

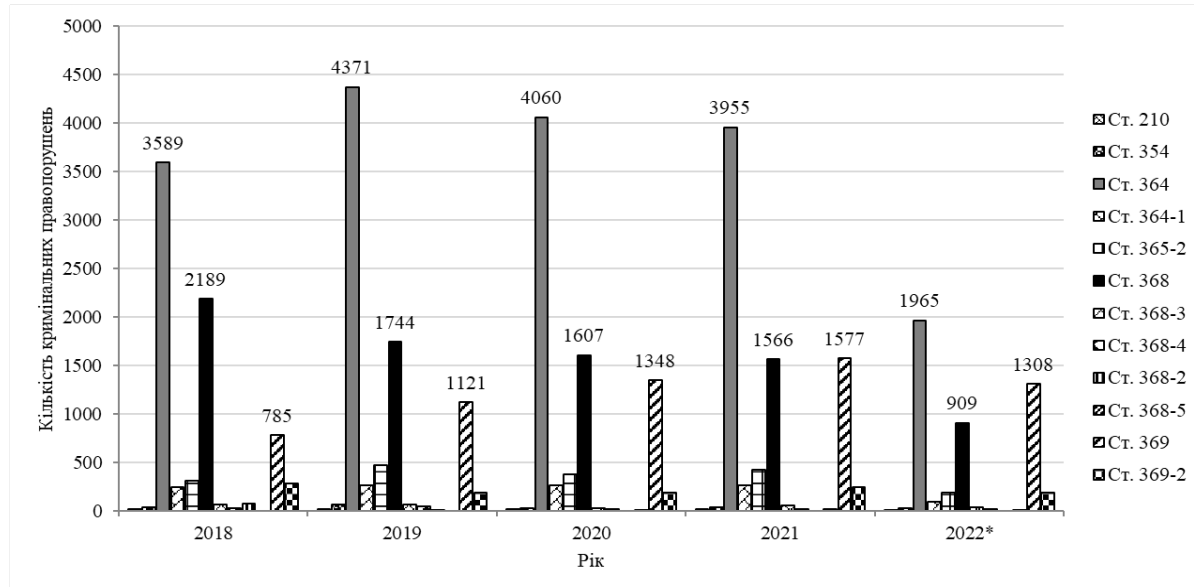

Рис. 1. Кількість облікованих корупційних кримінальних правопорушень в Україні у 2018–2022 рр.
Примітка: * – дані за січень-жовтень 2022 року

¹ Про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування // Офіс Генерального прокурора : офіц. сайт. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення: 02.11.2022).

² Національна доповідь щодо реалізації засад антикорупційної політики у 2020 році : проект // Національне агентство з питань запобігання корупції : офіц. сайт. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2021/06/NAZK_Nats.dopovid_15_06.pdf (дата звернення: 02.11.2022).

Цікавою тенденцією є те, що протягом 2018–2021 рр. кількість облікованих кримінальних правопорушень за ст. 368 «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою» Кримінального кодексу України щороку зменшувалася, а за ст. 369 «Пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі» Кримінального кодексу України – збільшувалася.

Як можна побачити з таблиці 1 та рисунку 1, загальна кількість облікованих корупційних правопорушень, а також значення цього показника за всіма статтями Кримінального кодексу України за 10 місяців 2022 р. є суттєво меншими, ніж відповідні показники 2021 р. Очевидно, що зазначена динаміка була обумовлена воєнним станом в Україні. Однак цей вплив може бути двояким. З одного боку, війна в Україні дійсно вплинула на суспільну свідомість, що може призвести до зменшення кількості спроб і випадків учинення корупційних дій. З іншого боку, воєнний стан в Україні, безумовно, викликає складнощі для ефективного виявлення та розслідування корупційних злочинів або навіть неможливість зазначеного, якщо говорити про зони бойових дій і тимчасово окуповані території України.

Для того, щоб ефективніше розслідувати корупційні злочини, використовують спеціальні знання аудиторів, ревізорів, фахівців і судових експертів-економістів, які здійснюють консультування, аудит, проведення перевірок, ревізій, моніторингів публічних закупівель і судових економічних експертиз. Серед найбільш ефективних і кваліфікованих процесуальних форм застосування спеціальних знань у кримінальних провадженнях щодо корупційних правопорушень виділяють судові експертизи (Парфентій, 2022). Вчені Ю. О. Пілюков і О. М. Шрамко (2018) зазначають, що судові експертизи можна охарактеризувати як найбільш кваліфіковану і вагому форму застосування спеціальних знань при доказуванні обставин корупційних злочинів. Дослідниця Н. І. Клименко (2012) навіть пропонувала законодавчо прописати поняття антикорупційних експертиз, яке мало б охоплювати дослідження законопроектів і нормативних актів, а також деякі види судових експертиз, у тому числі економічні. На думку В. В. Юсупова (2018), судова експертиза і антикорупційна експертиза не є тотожними поняттями, оскільки остання фактично являє собою правове дослідження положень проекту нормативного акта, яке лежить в основі підготовленого фахівцями висновку, що враховується при прийнятті рішення стосовно видання чи ухвалення цього акта.

Ключовою науково обґрунтованою процесуальною формою використання спеціальних знань, що дозволяє слідству та суду отримувати нові відомості, які мають доказове значення і не можуть бути здобуті іншим процесуальним способом, є судова економічна експертиза, що проводиться з метою підтвердження або спростування обставин учинення кримінального правопорушення чи визначення суми матеріального збитку. Так, О. М. Шрамко (2021) за результатами здійсненого дослідження судової та слідчої практики і наукової літератури відносить судово-економічну експертизу до переліку експертиз, що можуть призначатися при розслідуванні корупційних злочинів.

Досліджуване поняття є відносно новим: в Україні воно з'явилося у 2001 р. внаслідок розширення кола питань, які ставилися перед експертами-бухгалтерами та виходили за межі їхньої компетенції. У часи планово-адміністративної економіки Україна керувалася Інструкцією про порядок проведення судово-бухгалтерських експертиз в Бюро державної бухгалтерської експертизи Міністерства юстиції Української РСР від 30 грудня 1974 р. Однак після скасування цієї Інструкції у 2001 р. інший нормативний документ, що визначав би методологічні аспекти судово-економічної експертизи, не був ухвалений. Тому на сьогодні в українському нормативно-правовому середовищі визначення терміна «судово-економічна експертиза» відсутнє.

Натомість у науковій літературі співіснує багато визначень судово-економічної експертизи. На нашу думку, найповніше розкриває сутність судової економічної експертизи визначення, надане Л. В. Дікань, В. Д. Понікаровим і О. В. Кожушко (2017, с. 54): судово-економічна експертиза – це процесуальна форма дослідження на основі спеціальних знань у різних сферах економіки, господарського аналізу, ревізії та контролю первинних облікових документів, бухгалтерських та податкових регістрів та фінансової звітності суб'єктів господарювання різних форм власності з метою вирішення широкого кола питань, що виникають у ході розслідування економічних злочинів та судового розгляду господарських суперечок.

Предмет судової економічної експертизи становлять питання, які постають перед органами досудового розслідування і суду щодо фінансово-господарських операцій, виявлених перевітками, аудитами та ревізіями, відповіді на які потребують спеціальних економічних знань. Об'єкт судової економічної експертизи

формують зафіксовані в бухгалтерських документах і облікових регістрах господарські операції, які є предметом розслідування чи судового розгляду. Це можуть бути документи бухгалтерського та податкового обліку, форми бухгалтерської, податкової та фінансової звітності, облікові регістри, в яких міститься інформація щодо фінансово-господарської діяльності підприємства.

За допомогою судово-економічної експертизи вирішуються такі завдання: встановлення суми нестач або надлишків матеріальних цінностей і грошових коштів; встановлення та підтвердження розміру матеріальної шкоди, що була завдана посадовими особами; перевірка правильності списання сировини та матеріалів, цільового використання коштів; перевірка правильності методики проведення документальної ревізії та достовірності її висновків (Гончаренко та ін., 2015).

Судово-економічна експертиза вважається однією з основних при розслідуванні багатьох корупційних злочинів. Корупційними злочинами, для розслідування яких зазвичай необхідним є здійснення судової економічної експертизи, є злочини, передбачені: ст. 191 Кримінального кодексу України (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем); ст. 210 Кримінального кодексу України (нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням); ст. 364 Кримінального кодексу України (зловживання владою або службовим становищем); ст. 369 Кримінального кодексу України (пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі).

Згідно із законодавством¹ у межах судово-економічної експертизи виділяють: 1) дослідження бухгалтерського та податкового обліку; 2) дослідження фінансово-господарської діяльності; 3) дослідження фінансово-кредитних операцій. З-поміж зазначених напрямів найчастіше проводиться дослідження бухгалтерського та податкового обліку, яке називають судово-бухгалтерською експертизою. Су-

дово-бухгалтерську експертизу можна назвати попередницею судової економічної експертизи, тому що її здійснювали ще у 20–30-х рр. ХХ ст. На сьогодні термін «судово-бухгалтерська експертиза» є професійною деривацією, що означає один із напрямів економічної експертизи.

Потреба у проведенні судово-бухгалтерської експертизи як напряму економічної експертизи виникає при розслідуванні чи судовому розгляді цивільних справ, злочинів із привласненням майна, посадових (службових) злочинів, якщо потрібно здійснити аналіз інформації стосовно фінансово-господарських операцій, відображених у системі бухгалтерського обліку. Здійснення такої експертизи дозволяє розрахувати суму збитку, заподіяного внаслідок злочину, а також оцінити, чи правильно оформлені бухгалтерські документи, чи відповідає відображення господарських операцій правилам і принципам ведення бухгалтерського обліку, чи обґрунтовано здійснювалося списання товарно-матеріальних цінностей. Тому висновок експерта-бухгалтера вважається одним із ключових доказів у кримінальному провадженні при розслідуванні корупційних чи економічних злочинів, сліди здійснення яких можна знайти в бухгалтерських документах підприємств.

При розслідуванні корупційних злочинів основними джерелами інформації є документи, ретельне дослідження яких судовим експертом становить підґрунтя для виявлення корупційних дій:

- 1) електронна документація;
- 2) звернення та скарги щодо зловживання владою посадовими особами органів державної влади;
- 3) документи, якими підтверджується володіння посадовцем-корупціонером грошовими вкладками, транспортними засобами, земельними ділянками, будинками, квартирами, іншою нерухомістю;
- 4) неофіційні документи (чорнові записи), які містять інформацію щодо сум хабарів і корупційних відкатів;
- 5) розпорядчі документи стосовно організаційно-розпорядчої або адміністративно-господарської діяльності, про які є інформація щодо незаконного їх використання на користь третіх осіб;
- 6) розпорядження та накази щодо нарахування премій, грошових коштів;
- 7) довідки, висновки органів державного контролю стосовно порушень фінансової дисципліни, інших неправомірних дій чи бездіяльності посадової особи, документація за результатами проведення відомчих ревізій;

¹ Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертів та експертних досліджень : Наказ М-ва юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 02.11.2022).

8) розпорядчі та бухгалтерські документи, що мають ознаки інтелектуального або матеріального підроблення;

9) розпорядження голів виконавчих органів місцевого самоврядування, рішення сесій органів місцевого самоврядування, які суперечать законодавству;

10) договори та інші зобов'язання, а також документи, якими підтверджується незаконність укладення цих договорів, що було здійснене на користь третіх осіб;

11) листи й інші документи, за якими можна встановити всіх учасників корупційного злочину та функції кожного з них (Корж, 2021).

Отже, варто зауважити, що встановлення осіб – учасників корупційного злочину здійснюється саме через дослідження документів. Як зазначає К. П. Проскура (2021), пошук даних щодо особи – носія корупційних ризиків – це важливий етап розслідування корупційного правопорушення. Причому документація, в якій міститься інформація щодо службової діяльності посадової особи, може стосуватися не тільки бухгалтерського і податкового обліку, а й інших сфер: ціноутворення, ревізії та контролю, господарського аналізу, фінансів і оподаткування (Понікаров, 2005).

Призначення та здійснення судово-економічної експертизи характеризуються визначеною специфікою. Разом із постановою (ухвалою) про призначення експертизи надається бухгалтерська і податкова документація, в якій зазначена інформація, необхідна для отримання відповідей на поставлені запитання. У випадку, коли бухгалтерський облік на підприємстві ведеться в електронному форматі, експерт має отримати роздруківки реєстрів бухгалтерського обліку, які обов'язково завіряються у встановленому порядку.

Розглянемо особливості проведення судово-економічної експертизи при розслідуванні конкретних корупційних злочинів. Розслідуючи злочин, передбачений ст. 191 Кримінального кодексу України (привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), з метою виявлення документальних слідів цього злочину слідчий (детектив) має здійснити перевірку щодо наявності всіх обов'язкових реквізитів і відсутності ознак підроблення у фінансових документах. Для виявлення матеріально відповідальних осіб, службове становище яких дозволяло розпоряджатися матеріальними цінностями, можуть бути вилучені посадові інструкції директора, головного бухгалтера та керівників структурних підрозді-

лів. Також можуть бути вилучені такі документи, якщо вони стосуються злочинної події:

1) документація щодо економічної структури, організаційно-правового статусу і стану фінансового контролю підприємства (свідчення про реєстрацію; статут; установчий договір; реєстр акціонерів; протоколи загальних зборів акціонерів; протоколи засідань адміністративних органів управління; протоколи засідань ревізійних комісій, матеріали й акти ревізій; річний аудиторський звіт; матеріали й акти ревізій банківських, податкових і інших органів контролю; розпорядження та накази посадових осіб);

2) документація, пов'язана зі здійсненням конкретного виду діяльності (патенти, ліцензії);

3) документи бухгалтерського обліку та звітності (бухгалтерський баланс, бухгалтерські рахунки та документи первинного обліку, зокрема накладні, рахунки й інші документи, в яких міститься інформація про господарські операції);

4) документи оперативного обліку і звітності;

5) документація автоматизованого робочого місця плановика, аналітика, бухгалтера, економіста (Хавронюк та ін., 2019).

У кримінальних провадженнях, зареєстрованих за ст. 191 Кримінального кодексу України, судово-економічна експертиза проводиться з метою виконання таких завдань стосовно дослідження документації бухгалтерського обліку і звітності:

– дослідження відповідності вимогам чинного законодавства та правильності ведення бухгалтерського обліку і звітності на підприємстві, в установі, організації;

– встановлення осіб, обов'язком яких є забезпечення дотримання вимог законодавства у сфері бухгалтерського обліку і контролю;

– встановлення слабких сторін системи бухгалтерського обліку і контролю, які стали підґрунтям учинення правопорушень;

– визначення повноти і правильності прийомів та методів дослідження бухгалтерських даних, що використовувались у межах конкретної перевірки з метою виконання її завдань;

– встановлення нестач або надлишків товарно-матеріальних цінностей та грошових коштів, розміру, місця і періоду їхнього утворення, документального підґрунтя господарських операцій щодо їх отримання, зберігання і витрачання (Хавронюк та ін., 2019).

Розслідуючи злочини, передбачені ст. 410 Кримінального кодексу України (викрадення,

привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем), у випадку, коли підставою внесення даних до Єдиного реєстру досудових розслідувань був акт перевірки, крім допиту ревізора, варто подати клопотання слідчому судді щодо одержання тимчасового доступу до бухгалтерської документації. Після цього необхідним є призначення судово-економічної експертизи, яка має з'ясувати відповідність висновків перевірки фактичним обставинам справи, часовий проміжок учинення злочинних дій, розмір заподіяної правопорушенням шкоди.

У ході розслідування злочинів, передбачених статтями 364 (зловживання владою або службовим становищем) і 364-1 (зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми) Кримінального кодексу України, підґрунтям проведення судово-економічної експертизи можуть слугувати результати огляду документів і свідчення осіб, причетних до їх створення.

Водночас практика призначення та проведення судово-економічних експертиз в Україні не позбавлена недоліків і слабких місць. Наприклад, ініціатор здійснення судово-економічної експертизи може надати електронну документацію (на флеш-носіях, оптичних дисках, вилучених жорстких дисках тощо), що викликає багато процесуальних, методичних і технічних питань стосовно дослідження таких документів, наприклад, якщо не застосовувати заходи щодо обмеження доступу, інформацію в електронній формі можна змінювати. У зв'язку із цим для того, щоб використовувати електронну інформацію як доказ, слід застосовувати спеціальний апаратний та програмний інструментарій, а також брати до уваги вразливість такої інформації до копіювання, спотворення і навіть знищення. Крім того, як зазначають науковці О. К. Віхляєв і І. В. Германюк (2021), у майбутньому перед судовими експертами-економістами буде ставитися вимога стосовно вміння ефективно застосовувати у своїй роботі штучний інтелект, хмарні технології, машинне навчання зі здійсненням аналітичного дослідження великого обсягу даних. Тому зростає необхідність розроблення нових методів дослідження цифрового документообігу в частині роботи з великими базами даних.

Характеризується проблематичністю і процедура призначення судово-економічних експертиз в Україні.

Під час розслідування економічних, зокрема корупційних, злочинів за допомогою судової економічної експертизи контролюється обґрунтованість попередніх аудитів звітності чи ревізій. У цьому випадку основною метою експертизи є з'ясування обставин, що мають значення для кримінального провадження, для спростування чи доведення фактів економічного правопорушення. Відповідно акти перевірок та позапланових ревізій є основними джерелами інформації стосовно порушень, які надаються судовим експертам. До 2018 р. зазвичай слідчий звертався до слідчого судді стосовно одержання дозволу на здійснення перевірки, маючи на меті провести через деякий час судово-економічну експертизу. Слідчий суддя це клопотання задовольняв і виносив ухвалу про проведення позапланової перевірки. Через відсутність у відповідному переліку такої ухвали не можна було оскаржити в апеляційній інстанції.

Ця усталена практика зазнала змін у 2018 р. В ухвалі Верховного Суду від 6 березня 2018 р. у справі № 243/6674/17-к¹ у п. 51 було зазначено, що слідчий суддя, надавши слідчому дозвіл на проведення перевірки, вийшов за межі своїх повноважень і прийняв рішення, яке не передбачене кримінальним процесуальним законодавством. Після цього Постановою Верховного Суду від 23 травня 2018 р.² було встановлено, що апеляційні суди зобов'язані відкривати апеляційне провадження за скаргами на ухвали слідчих суддів про надання дозволу на проведення позапланових перевірок. Наслідком останньої постанови стало те, що суди першої інстанції дозволів на здійснення ревізій не дають, якщо такі ухвали і виносяться, то в більшості випадків їх скасовує апеляційна інстанція.

Через це з'явилася інша практика здійснення судової економічної експертизи на основі довідки спеціаліста. Слідчий направляє

¹ Ухвала Верховного Суду від 06.03.2018 : справа № 243/6674/17-к, провадження № 51-499км17 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://zakon.cc/court/document/read/72670536_e6d210bd (дата звернення: 02.11.2022).

² Постанова Верховного Суду від 23.05.2018 : справа № 237/1459/17, Провадження № 13-19кк18 // LIGA 360 : сайт. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/74475877> (дата звернення: 02.11.2022).

листа, в якому ставить питання спеціалісту, який зі свого боку дає відповіді у формі довідки. Звісно, довідки спеціалістів не є тотожними актам перевірок уповноважених органів контролю і актам ревізій. Враховуючи це, на відмінностях документальної ревізії фінансово-господарської діяльності, проведеної органом фінансового контролю, від довідки спеціаліста багато разів наголошував Верховний Суд.

ВИСНОВКИ. Корупція в Україні залишається актуальною проблемою, що потребує вирішення. За статистичними даними протягом 2018–2022 рр. найбільше кримінальних правопорушень обліковувалося за ст. 364 «Зловживання владою або службовим становищем» Кримінального кодексу України. Ключовим елементом системи антикорупційних заходів є ефективне виявлення та розслідування корупційних злочинів. При розслідуванні корупційних правопорушень необхідним є застосування спеціальних знань з бухгалтерського, податкового обліку та фінансової звіт-

ності підприємств, а судову економічну експертизу виправдано можна вважати однією з найбільш ефективних і кваліфікованих форм застосування спеціальних знань. Однак процедура проведення судової економічної експертизи в Україні при розслідуванні конкретних корупційних злочинів характеризується певними особливостями і не позбавлена недоліків та слабких місць, які полягають насамперед у складнощах призначення судово-економічної експертизи. У зв'язку із цим виникає необхідність вивчення зарубіжного досвіду проведення судово-економічної експертизи при розслідуванні корупційних злочинів із метою розробки практичних рекомендацій щодо усунення виявлених недоліків і вдосконалення процедури призначення та проведення судово-економічних експертиз в Україні. Цілеспрямований, хоча і поступовий, рух у напрямі вирішення проблеми корупції в Україні є запорукою зміцнення всіх сфер суспільного життя.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Віхляєв О. К., Германюк І. В. Проблеми та перспективи цифрового документообігу в економічній експертизі // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15–16 квіт. 2021 р.) / М-во юстиції України, Нац. наук. центр «Ін-т судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». Харків : Право, 2021. С. 122–123.
2. Дивнич А. В., Дивнич О. Д. Електронні документи: сучасні можливості дослідження та перспективи використання під час проведення судової економічної експертизи // Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф.-полілогу (м. Харків, 15–16 квіт. 2021 р.) / М-во юстиції України, Нац. наук. центр «Ін-т судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса». Харків : Право, 2021. С. 150–151.
3. Дікань Л. В., Понікаров В. Д., Кожушко О. В. Судово-економічна експертиза : навч.-практ. посіб. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2017. 221 с.
4. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ : Юрінком Інтер, 2015. 504 с.
5. Клименко Н. І. Щодо сутності корупції та антикорупційних судових експертиз. *Віче*. 2012. № 6. С. 15–17.
6. Корж В. П. Криміналістична характеристика корупційних злочинів: теоретичні та практичні аспекти. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 211–221. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.22>.
7. Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування / за ред. М. І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. 464 с.
8. П'ясецька-Устич С. В. Корупція і тіньова економіка в системі соціально-економічних відносин суспільства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 10. С. 34–39.
9. Парфентій Л. А. Роль судово-економічної експертизи у розслідуванні корупційних злочинів // Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану : зб. наук. пр. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец. фіз. підгот. ф-ту № 3, Наук. парк «Наука та безпека». Харків, 2022. С. 99–101.
10. Пілюков Ю. О., Шрамко О. М. Судова експертиза як форма використання спеціальних знань при розслідуванні корупційних злочинів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 4. С. 139–143.
11. Понікаров В. Д. Судово-економічна експертиза : навч. посіб. Харків : Інжек, 2005. 231 с.
12. Проскура К. П. Відпрацювання корупційних ризиків в установах шляхом пошуку інформації про посадових осіб з використанням відкритих джерел інформації. *Криміналістика і судова експертиза*. 2021. Вип. 66. С. 837–845. DOI: <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.79>.
13. Цивінський О., Дуфенюк О. Проблемні питання судово-економічної експертизи у кримінальному провадженні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 2. С. 291–295.

14. Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. ... д-ра філософії : 081. Київ, 2021. 272 с.
15. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у ХХ–ХХІ століттях. Київ : ФОР Маслаков, 2018. 556 с.

Надійшла до редакції: 04.11.2022

Прийнята до опублікування: 11.12.2022

REFERENCES

1. Dikan, L. V., Ponikarov, V. D., & Kozhushko, O. V. (2017). *Forensic economic examination*. Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics.
2. Dyvnych, A. V., & Dyvnych, O. D. (2021, April 15-16). *Electronic documents: modern research opportunities and prospects for use during forensic economic examination* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference “Current issues of forensics and forensics”, Kharkiv, Ukraine.
3. Honcharenko, V. H., Hor, I. V. (Eds). (2015). *Examinations in the judiciary of Ukraine*. Yurinkom Inter.
4. Khavroniuk, M. I. (Ed.). (2019). *Corruption schemes: their criminal-legal qualification and pre-trial investigation*. Moskalenko O. M.
5. Klymenko, N. I. (2012). Regarding the essence of corruption and anti-corruption forensic examinations. *Viche*, 6, 15-17.
6. Korzh, V. P. (2021). Criminalistic characteristics of corruption crimes: theoretical and practical aspects. *Criminalistics and Forensics*, 66, 211-221. <https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.22>.
7. Parfentii, L. A. (2022). *The role of forensic economic examination in the investigation of corruption crimes* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference “Training of law enforcement officers in the system of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine under martial law”, Kharkiv, Ukraine.
8. Piasetska-Ustych, S. V. (2016). Corruption and the shadow economy in the system of socio-economic relations. *Global and National Problems of Economics*, 10, 34-39.
9. Pilyukov, Yu. O., & Shramko, O. M. (2018). Judicial expertise as a form of use of special knowledge under investigation of corruption crimes. *Actual Problems of Law*, 4, 139-143.
10. Ponikarov, V. D. (2005). *Forensic economic examination*. Inzhhek.
11. Proskura, K. P. (2021). Processing corruption risks in institutions by searching information on officials using open sources of information. *Criminalistics and Forensics*, 66, 837-845.
12. Shramko, O. M. (2021). *Use of special knowledge in the investigation of corruption offenses* [Candidate dissertation, National Academy of Internal Affairs].
13. Tsyvynskiy, O., & Dufeniuk, O. (2021). Problematic issues of forensic economic examination in criminal proceedings. *Entrepreneurship, Economy and Law*, 2, 291-295.
14. Vikhliaiev, O. K., & Hermaniuk, I. V. (2021, April 15-16). *Problems and prospects of digital document circulation in economic expertise* [Conference presentation abstract]. International Scientific and Practical Conference “Current issues of forensics and forensics”, Kharkiv, Ukraine.
15. Yusupov, V. V. (2018). *Forensics in Ukraine in the XX–XXI centuries*. FOP Maslakov.

Received the editorial office: 4 November 2022

Accepted for publication: 11 December 2022

ЛЮДМИЛА АНАТОЛЬЕВНА ПАРФЕНТИЙ,

кандидат економічних наук,

Харьковский национальный университет внутренних дел,

Сумской філіал,

кафедра соціально-економічних дисциплін;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8896-4928>,

e-mail: l.a.mohylina@gmail.com

СУДЕБНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА ПРИ РАССЛЕДОВАНИИ КОРРУПЦИОННЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Целью статьи является обобщение и систематизация ключевых особенностей, а также выявление слабых мест процесса проведения судебно-экономической экспертизы при расследовании коррупционных преступлений в Украине. Для достижения этой цели исследовано законодательное толкование понятия «коррупционное преступление». Рассчитаны показатели и проанализированы динамика и структура учтенных коррупционных уголовных правонарушений в Украине в 2018–2022 гг. Исследована сущность,

процесс возникновения и развития понятия судебной экономической экспертизы. Обоснованы роль и значение судебно-экономической экспертизы при расследовании коррупционных преступлений. Проанализирована процедура назначения и проведения судебно-экономической экспертизы в Украине и определены ее недостатки.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные преступления, специальные экономические знания, судебно-экономическая экспертиза, судебно-бухгалтерская экспертиза.

LIUDMYLA ANATOLIIVNA PARFENTII,

Candidate of Economic Sciences,

Kharkiv National University of Internal Affairs,

Sumy Branch,

Department of Socio-Economic Disciplines;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8896-4928>,

e-mail: l.a.mohylina@gmail.com

FORENSIC ECONOMIC EXAMINATION IN THE INVESTIGATION OF CORRUPTION CRIMES

In the investigation of corruption offenses, the most effective procedural form of using special knowledge is a forensic economic examination. However, the procedure for conducting forensic economic expertise in Ukraine is not without drawbacks, and when carried out within the framework of the investigation of specific corruption crimes is characterized by certain features. The purpose of the article is to generalize and systematize key features, as well as to identify weaknesses in the process of forensic economic examination in the investigation of corruption crimes in Ukraine.

In order to achieve the goal, the legislative interpretation of the concept of “corruption crime” has been investigated. On the basis of statistical information, indicators have been calculated and the dynamics and structure of recorded corruption criminal offenses in Ukraine in 2018–2022 have been analyzed. On the basis of analysis, systematization and generalization of normative and scientific sources the essence, process of emergence and development of the concept of forensic economic expertise has been investigated. The role and importance of forensic economic expertise in the investigation of corruption crimes has been substantiated. The list of basic documents, thorough examination of which by a forensic expert is the basis for detecting corruption, has been systematized. The features of forensic economic examination in the investigation of specific corruption offenses defined by the current legislation of Ukraine have been investigated. The procedure for appointing and conducting forensic economic expertise in Ukraine has been analyzed and its shortcomings and weaknesses have been identified.

Prospects for further research in this area are the study of foreign experience in conducting forensic economic examination in the investigation of corruption crimes, the development of practical recommendations for eliminating the identified shortcomings and improving the procedure for appointing and conducting forensic economic examinations in Ukraine. Purposeful, though gradual, movement in the direction of solving the problem of corruption in Ukraine is a guarantee of strengthening all spheres of public life.

Key words: corruption, corruption crimes, special economic knowledge, forensic economic examination, forensic accounting examination.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Парфентій Л. А. Судова економічна експертиза при розслідуванні корупційних злочинів. *Право і безпека*. 2022. № 3 (86). С. 13–23. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.4.01>.

Citation (APA): Parfentii, L. A. (2022). Forensic economic examination in the investigation of corruption crimes. *Law and Safety*, 3(86), 13–23. <https://doi.org/10.32631/pb.2022.4.01>.